

ЩОДО ЗМІСТОВНОГО РОЗУМІННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ CONCERNING A COMPREHENSIVE UNDERSTANDING OF ECONOMIC CRIME

Ткаля О.В., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Ананьєва О.В., старший викладач,
голова циклової комісії

Миколаївський юридичний фаховий коледж Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено питанням кримінологічного розуміння економічної злочинності, як соціально-правового антагоністичного явища та суттєвої загрози для економічної безпеки держави.

Одним з базових чинників, що негативно впливають на функціонування держави, сучасний стан розвитку її національної економіки є злочинність у сфері економіки. Економічна безпека може бути досягнута шляхом поєднання різнопланових заходів протидії економічній злочинності та процесам «тонізації економіки». Економічна злочинність є явищем, зміст якого до кінця не досліджений, але пізнання якого є важливим стимулом для безперервного пошуку нового змісту, з метою підвищення рівня ефективності протидії злочинності у сфері економіки та створення відповідних умов для забезпечення економічної безпеки держави.

Окреслено теоретико-методологічну сутність поняття «економічна злочинність», проаналізовано різноманітні наукові підходи до розуміння даної категорії, виділено кримінально-правовий, кримінологічний і криміналістичний аспекти цього поняття. Зроблено акцент, що економічна злочинність це протиправна діяльність, яка посягає на інтереси економіки держави в цілому, а також на приватну підприємницьку діяльність і на інтереси окремих груп громадян, що постійно і систематично здійснюється з метою отримання наживи в рамках і під прикриттям законної економічної діяльності, як фізичними, так і юридичними особами.

У статті акцентовано увагу на сутнісних ознаках економічної злочинності. А саме, що їй притаманний корисливий характер, вона посягає на порядок управління економікою, відбуваються в процесі професійної діяльності, спричиняє істотний збиток економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян, має триваючий, системний та множинний характер, характеризується високою латентністю та анонімністю жертв, характеризується тісним зв'язком з організованою злочинністю, корупцією та тіншовою економічною діяльністю, формує напівкримінальний менталітет у громадян держави тощо.

Враховуючи різноманіття кримінально караних діянь, що відносяться до економічних злочинів, виділено основні підходи до їх класифікації. Злочини групуються або щодо законодавчої підстави, тобто за тими законами, які порушуються при вчиненні злочинних діянь, або по об'єкту посягання, або за суб'єктними особливостями, або просто дається перелік діянь, які можуть бути віднесені до економічних злочинів.

Ключові слова: економічна безпека, економічна злочинність, злочини в сфері економіки, корисливі злочини, злочини в сфері господарської діяльності.

The article is devoted to issues of criminological understanding of economic crime as a socio-legal antagonistic phenomenon and a significant threat to the economic security of the state.

One of the basic factors that negatively affect the functioning of the state, the current state of development of its national economy, is crime in the economic sphere. Economic security can be achieved by combining multifaceted measures against economic crime and the processes of «toning up the economy». Economic crime is a phenomenon, the content of which has not been fully explored, but the knowledge of which is an important incentive for the continuous search for new content, with the aim of increasing the level of effectiveness of countering crime in the economic sphere and creating appropriate conditions for ensuring the economic security of the state.

The theoretical and methodological essence of the concept of "economic crime" is outlined, various scientific approaches to understanding this category are analyzed, and the criminal-legal, criminological, and forensic aspects of this concept are highlighted. It is emphasized that economic crime is an illegal activity that encroaches on the interests of the state economy as a whole, as well as on private entrepreneurial activity and on the interests of certain groups of citizens, which is constantly and systematically carried out for the purpose of obtaining profit within the framework and under the guise of legal economic activity, both individuals and legal entities.

The article focuses on essential signs of economic crime. Namely, that it has a self-interested nature, interferes with the order of economic management, occurs in the course of professional activity, causes significant damage to the economic interests of the state, private entrepreneurship and citizens, has an ongoing, systemic and multiple nature, is characterized by high latency and anonymity of victims, is characterized by close connection with organized crime, corruption and shadow economic activity, forms a semi-criminal mentality among the citizens of the state, etc.

Taking into account the variety of criminal acts related to economic crimes, the main approaches to their classification are highlighted. Crimes are grouped either according to the legal basis, that is, according to those laws that are violated when committing criminal acts, or according to the object of the offense, or according to subject characteristics, or simply a list of acts that can be classified as economic crimes is given.

Key words: economic security, economic crime, crimes in the sphere of economy, self-serving crimes, crimes in the sphere of economic activity.

Вступ. В системі національної безпеки економічна безпека виконує чітко визначені функції, вона є матеріальною основою національної суверенності, що визначає реальні можливості в забезпеченні інших видів безпеки. Тобто економічна безпека – це підґрунтя для функціонування всіх інших її елементів, що входять у цю систему (військової, технічної, продовольчої, екологічної). Винятковою прерогативою держави є забезпечення економічної безпеки. У практичному плані це означає створити певну систему її самозбереження, що автоматично приводила б у рух її певні механізми захисту від тієї або іншої загрози.

Серед суттєвих загроз економічній безпеці виділяють зростання «тіншової» економіки, посилення її криміналі-

зації, динаміку зростання економічної злочинності. Економічна злочинність це якісно нова характеристика злочинності оскільки вона вбудована в соціальну систему та істотно впливає на економіку і політику, вона завдає значної шкоди безпеці держави, її добробуту, процвітання та інтересам громадян.

Загально прийнятого кримінально-правового та кримінологічного поняття «економічна злочинність», незважаючи на його широке використання в науковому обігу, не вироблено. Розуміння економічної злочинності край неоднозначне, оскільки обумовлено безумовно складністю самого явища, динамічними змінами кримінальної практики в економічній сфері, значними національними

відмінностями в поєднанні з плуралізмом дослідницьких підходів. А це в свою чергу обмежує можливості конструктивного діалогу з метою вдосконалення та уніфікації законодавства щодо боротьби з даним явищем. Як зазначає Кравчук С. Й., «економічну злочинність можна розглядати як явище, зміст якого не виявлений до кінця, не може бути виявлений до кінця, але пізнання якого є важливим стимулом для безперервного пошуку нового змісту» [1, с. 32].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань економічної злочинності приділялась увага як міжнародних так і вітчизняних науковців. Так наприклад, серед зарубіжних дослідників слід виділити таких вчених як Едвін Сатерленд (Sutherland – США), Оскар Ньюмен (Newman – США), Річард Куїнні (Quinney – США), Германн Маннгейм (Mannheim – Німеччина-Великобританія), Г. Едельхертц (США), Гюнтер Кайзер (Kaiser – Німеччина), Ганс Іоахим Шнайдер (Schneider – Німеччина), Бу Свенссон (Svensson – Швеція), Джон Кларк (Clark – США) і інші. Значним етапом дослідження проблем економічної злочинності з'явилася концепція «білокомірцевої злочинності» Е. Сазерленда, яким було сформульовано визначення економічної злочинності, як злочинності корпорацій. Серед вітчизняних науковців слід відмітити дослідження зроблені О. Бондаренко, О. Горбань, І. Карпець, С. Свірко, І. Супруновою, І. Юрчик. Питання протидії економічній злочинності в своїх роботах розкривали Л. І. Аркуша, В. М. Варцаба, О. Ф. Долженков, В. П. Корж, М. В. Корнієнко, О. Г. Костроміна, О. П. Снігервов, В. Ф. Ущатовський, А. В. Хірсін, Б. В. Щур та ін.

Мета дослідження – визначення сучасних наукових підходів до розуміння економічної злочинності як антисоціального явища, її змістовних ознак та різновидів.

Виклад основного матеріалу. Термін «економічні злочини» широко використовується останнім часом у наукових дослідженнях з різних публічних галузей права, таких як, міжнародне та кримінальне право, кримінологія та криміналістика тощо. Вживається цей термін і в офіційній статистичній звітності про стан злочинності.

Аналіз нормативних актів, публікацій, статистичних даних з цього питання свідчить, що в різних випадках у поняття «економічні злочини» включаються різні види злочинів. Отже, слід розрізняти: злочини в сфері економіки – вчинювані в різних сферах господарювання (господарські злочини); безпосередньо економічну злочинність – злочини у сфері підприємництва, особливо з використанням службового становища; інші діяння, що пов'язані із заподіянням матеріальної шкоди чи отриманням матеріальної вигоди, тобто злочини економічного характеру. Так наприклад, українські кримінологи О. Горбань і І. Карпець визначають злочинність в сфері економіки як злочини, що спричиняють шкоду суспільним відносинам у виробничій, кредитно-фінансовій та торговій сферах [2, с. 96]. Згідно з позицією В. М. Попович, економічна злочинність – це сукупність економічних злочинів, вчинених у сфері цивільного обігу речей, прав, дій за певний період часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-господарських і цивільно-правових інструментів, організаційно-регуляторних та контрольно-управлінських прав і повноважень [3, с. 145]. Крім того, економічну злочинність розуміють як сукупність корисливих злочинів, що скоєні у сфері економіки особами в процесі їх професійної діяльності, у межах цієї діяльності, що зазіхають на власність та інші інтереси конкурентів, партнерів, споживачів і держави, а також на порядок управління економікою в різних сферах господарювання.

Узагальнюючи підходи до поняття, запропоновані науковцями США та Німеччини, економічну злочинність визначають, як протиправну діяльність, яка посягає на інтереси економіки держави в цілому, а також на приватну підприємницьку діяльність і на інтереси окремих

груп громадян, що постійно і систематично здійснюється з метою отримання наживи в рамках і під прикриттям законної економічної діяльності, як фізичними, так і юридичними особами [4].

Доречно виділити, що сутність дефініції «економічні злочини» буде залежати від того, в межах дослідження якої комплексної науки вживається. Тому доречно виділити кримінально-правовий, кримінологічний і криміналістичний аспекти поняття «економічні злочини». Отже, у кримінологічному сенсі економічну злочинність можна розглядати як сукупність різних видів корисливих навмисних посягань, які спричиняють шкоду охоронюваному законом економічним інтересам суспільства і громадян, незалежно від форми власності і видів господарської діяльності суб'єктів, у сфері виробництва, обміну, обслуговування, а також посадових осіб, пов'язаних з регулюванням цієї діяльності.

У криміналістичному розумінні економічні злочини розглядаються як корисливі діяння, вчинені осудними суб'єктами з меж легальних форм господарської діяльності та посадових контрольно-наглядових повноважень за цією діяльністю. Це можуть бути об'єднанні єдиним злочинним наміром види кримінальної діяльності склад яких сформульований у різних розділах Кримінального кодексу України.

В свою чергу кримінально-правовий аспект даного поняття полягає у визначенні окремих видів кримінальних правопорушень, у яких родовим об'єктом виступають економічні відносини. Це обумовлено певною систематизацією правопорушень у кримінальному законодавстві, що має фундаментальне значення. У цьому плані економічні злочини це передбачені кримінальним законом протиправні суспільно небезпечні діяння, спрямовані на порушення відносин власності, в сфері фінансово-кредитних відносин, наявного порядку здійснення підприємницької діяльності в різних галузях господарювання.

На основі аналізу досліджень вітчизняних та іноземних науковців слід виділити наступні сутнісні ознаки притаманні економічній злочинності:

- носить корисливий характер, метою є отримання вигоди в результаті присвоєння економічних ресурсів з порушенням принципу еквівалентності, або з метою отримання надприбутків, в особистих інтересах третіх осіб або організації;
- складається із кримінально караних діянь суб'єктів господарювання (договірні та зобов'язальні відносини, які виникають у суб'єктів господарювання між собою та з державою, щодо виробництва, переробки, придбання, розподілу та обміну матеріальних благ і послуг);
- посягає на порядок управління економікою;
- пов'язана з професійною діяльністю суб'єктів господарювання та службових осіб;
- спричиняє істотний збиток економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян;
- має триваючий та системний характер;
- множинний характер;
- суб'єктами можуть бути фізичні особи (злочинність за родом зайнятості), які діють від імені та в інтересах підприємства. В окремих країнах (наприклад, США, Франція) суб'єктом економічного злочину законодавством також передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб;
- характеризується високою латентністю (прихований для суспільства характер злочинів) та анонімістю жертв (процес віктимізації відбувається в основному приховано від самої жертви);
- характеризується тісним зв'язком з організованою злочинністю, корупцією та тіншовою економічною діяльністю;
- формує напівкримінальний менталітет у громадян держави;

– перерозподіл матеріальних благ як наслідок економічних злочинів.

Економічним злочинам притаманні також і інші ознаки.

Значна категорія злочинів економічної спрямованості відбувається сьогодні з використанням правових форм економічних відносин повноцінними суб'єктами економічних відносин, але вони при цьому не здійснюють професійної діяльності.

Стрімкий розвиток економічної системи призводить до не менш стрімкої зміни кола суб'єктів, здатних експлуатувати в кримінальних цілях легальні економічні інститути. При цьому зміна самих методів кримінального поведінки дозволяє зробити висновок, що критерій здійснення економічних злочинів у процесі професійної діяльності є лише однією з форм такої експлуатації і відрізняється відомою вузькістю і неадекватністю.

Суб'єктами злочинів, активно використовують високі технології, поряд з особами, які виконують професійні функції в організації, стають практично будь-які особи. Причому переслідувані ними мети, використовуваними ними методи і розташовуються ними можливості практично не відрізняються від тих, яких властиві злочинцям за родом зайнятості. Так наприклад, такою обставиною є стрімке зростання комп'ютерних, в тому числі, інтернет-технологій, їх активне використання в різних сферах економічної діяльності. Сьогодні це найважливіша тенденція розвитку сучасної економіки. Досить широке застосування інтернет-технологій для організації торгівлі цінними паперами, розширення сфери електронних розрахунків, «електронної готівки», інтернет-комерції, комп'ютеризація багатьох функцій у сфері бізнесу та іншої економічної діяльності породжують і нову специфічну область злочинної діяльності.

У зв'язку з цим видається більш обґрунтованим до економічних відносити злочини, які відповідають хоча б одному із наступних критеріїв:

- відбуваються в процесі професійної діяльності;
- відбуваються в процесі і під прикриттям законної економічної діяльності (у тому числі підприємницької);
- відбуваються в процесі і під прикриттям фінансової діяльності держави і органів місцевого самоврядування;
- відбуваються в сфері комп'ютерної інформації у зв'язку, під прикриттям або при посяганні на суб'єктів професійної, економічної діяльності, фінансової діяльності держави.

Узагальнюючи, можна віднести до економічних злочинів кримінально карані винні суспільно небезпечні діяння, що посягають або використовують легальні економічні інститути, тобто правила, форми, процедури, контрольні і санкційні механізми економічної діяльності в будь-яких її формах.

Отже, доречно відносити до категорії економічних злочинів всі діяння, які вчиняються в процесі участі в здійсненні легальної економічної діяльності та/або під прикриттям її інститутів: професійної діяльності; економічної, у тому числі підприємницької діяльності; зобов'язальних відносин; фінансових інструментів; фінансових та господарських операцій; систем і методів обліку; комп'ютерної обробки даних; електронних засобів доступу. Отже, до економічних слід віднести злочини, що здійснюються як суб'єктами, що здійснюють професійну діяльність на законній підставі, так і тими, хто використовує її для вчинення злочину або імітує її здійснення для кримінального використання інституціонального середовища легальної діяльності. Крім того, до економічних злочинів слід віднести як використання в кримінальних цілях справжніх фінансових інструментів (гроші, цінні папери, банківські документи), так і їх фальсифікацію (виготовлення і збут підроблених грошей і цінних паперів, електронних карт тощо). До економічних злочинів належать також діяння, пов'язані з використанням атрибутів легальної діяльності

для приховування, маскуванню суспільно небезпечних діянь. Іншими словами критерієм віднесення злочинних діянь до економічних є не суб'єкт злочину, а також не об'єкт посягання, а, перш за все, *modus operandi*, метод вчинення та приховування.

Враховуючи значну різноплановість кримінально каранних діянь, що відносяться до економічних злочинів, важливим у дослідженні є здійснення їх класифікації. У спеціальній літературі використовуються різні її варіанти. Економічні злочини кваліфікуються на законодавчій підставі (за законами, які порушуються при вчиненні злочинних діянь), за об'єктом посягання або кваліфікація взагалі не здійснюється (надається перелік діянь, які можуть бути віднесені до економічних злочинів).

Ще наприкінці 70-х років Інститут ООН Азії і Далекого Сходу з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками (UNAFEI) запропонував класифікацію економічних злочинів та включив до неї порушення законів, спрямованих на вдосконалення ринкової економіки і регулюють ринкову економіку, порушення фінансового та податкового законодавства, корупцію [5, с. 106].

Фахівцями Ради Європи визначена схема класифікації економічних злочинів, яка включає в себе наступні складі: монополні злочини; шахрайство (підкуп, зловживання довірою, обман покупців); цифрові махінації; фіктивні організації; фальсифікації бухгалтерських документів; порушення ергономічних вимог і стандартів; навмисна неточність у описі товарів; нечесна конкуренція; фінансові порушення та ухилення від сплати податків; митні порушення; валютні махінації; біржові та банківські порушення; порушення, що завдають шкоди навколишньому середовищу; «відмивання» злочинно нажитих грошей і власності [6, с. 196].

Німецьким професором Г. Кайзером запропонована наступна класифікація економічних злочинів: 1) злочини проти банківської та акціонерної системи обміну; проти кредитної системи; системи страхування і свободи конкуренції, включаючи зловживання довірою і помилкові банкрутства, порушення авторських прав і прав маркування; 2) ухилення від сплати податків; митні злочини; шахрайство з субсидіями; вимагання; хабара; 3) порушення законодавства про охорону праці; злочини проти споживачів; злочини проти навколишнього середовища; 4) інші шахрайства та спекуляції.

В залежності від об'єкта посягання економічні злочини слід поділити на наступні різновиди: фінансові злочини, злочини, що посягають на правила конкуренції, злочини, що посягають на права споживачів, злочини, що посягають на порядок державного регулювання економіки, комп'ютерні злочини, злочини, пов'язані з незаконною експлуатацією природного середовища, злочини, пов'язані з умисним порушенням правил техніки безпеки, що завдають шкоди найманним працівникам [7, с. 6].

Попович В.М. в свою чергу пропонує здійснювати класифікацію економічної злочинності за суб'єктними особливостями, який визначив наступні види економічних злочинів: «1) види злочинів, які вчиняються суб'єктами економічних відносин; 2) злочини, які обслуговують кримінальні економічні відносини; 3) діяння, які спрямовані на економічні відносини з метою їх припинення, витиснення суб'єктів з певної економічної діяльності, вимоги виплати грошових коштів за надання різних послуг щодо отхорони, боротьби з конкурентами та перебування на території, яка контролюється певною злочинною групою» [8, с. 117].

Висновки. Узагальнюючи вище наведене, економічна злочинність – це сукупність протиправних корисливих діянь, які вчиняються особами, що виконують певні функції у сфері виробництва, товарообігу чи фінансової діяльності і спрямовані на отримання незаконного прибутку. Їй притаманні високий ступінь поширеності, тривалий

та системний розвиток під прикриттям економічної діяльності, здатність до швидких змін на ґрунті професійної діяльності з використанням необхідних фахівців; енергійний перехід до нових організаційних і структурних перетворень та активна протидія правоохоронним органам. Отже, економічна злочинність – це злочини, вчинені в еко-

номічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень, метою яких є отримання прибутків і надприбутків шляхом здійснення забороненої законом діяльності. Як і кримінальна злочинність, економічна злочинність – це соціально-правове антагоністичне явище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчук С.Й. Економічна злочинність в Україні: навч. посіб. К.: «Кондор», 2009. 282 с.
2. Горбань О. Злочини у сфері економіки. *Юридичний вісник України*. 2007. 28 квітня – 4 травня. С. 95–98.
3. Попович В. Понятійний апарат як засіб відображення міждисциплінарного характеру тіньової економіки. *Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць*. 2012. № 1. С. 142–153.
4. Бондаренко О.О., Юрчик І.О. Становлення та розвиток сучасних підходів до визначення поняття «економічна злочинність». *Ефективна економіка*. № 11. 2014. URL: <http://www.econopmty.nauka.com.ua> (дата звернення 01.12.2023).
5. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Х.: ХНУВС, 2011. 308 с.
6. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посіб. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К., 2007. 248 с.
7. Гуторова Н.О., Романов С.Ю. Злочини в сфері економіки (проблеми кримінологічної і кримінально-правової класифікації). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 14. С. 3–8.
8. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2014. С. 116–117.